

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.73>

ІНСТИТУТ ТРЕТІХ ОСІБ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Рішко Є.П.,
*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності D8 «Право»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0000-4368-0227*

Заборовський В.В.,
*професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-5845-7535*

Рішко Є.П., Заборовський В.В. Інститут третіх осіб у цивільному процесі України: теоретико-правовий аналіз та проблеми правозастосування.

Вказується, дослідження інституту третіх осіб у цивільному процесі України є актуальним з огляду на їх значущу роль у забезпеченні всебічного, повного та об'єктивного розгляду справи, що є необхідною передумовою ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення. Питання цивільного судочинства, зокрема визначення процесуального статусу його учасників, неодноразово ставали предметом наших наукових досліджень. Залучення третіх осіб до цивільного процесу забезпечує дотримання принципів змагальності, диспозитивності та гласності, гарантує врахування інтересів усіх учасників справи, а також унеможливорює повторний судовий розгляд у майбутньому. Саме тому, стаття спрямована на комплексне дослідження інституту третіх осіб у цивільному процесі України як важливого елемента забезпечення ефективності судочинства, процесуального балансу та реалізації принципу змагальності.

Особлива увага приділяється відмежуванню третіх осіб із самостійними вимогами від третіх осіб без таких вимог, обґрунтуванню підстав їхньої участі в справі, аналізу їхньої ролі як суб'єктів доказування та носіїв власного процесуального інтересу, а також виявленню проблемних аспектів залучення третіх осіб у різних видах проваджень. Крім того, розглядаються важливі аспекти правових позицій Верховного Суду з різноманітних питань, пов'язаних із інститутом третіх осіб.

У межах дослідження аргументується позиція про те, що інститут третіх осіб є специфічним процесуальним механізмом, який має чітко визначену сферу застосування – позовне провадження, і не може бути механічно перенесений на інші види цивільного судочинства чи стадії цивільного процесу, такі як наказне, окреме чи виконавче провадження. Обґрунтовується недоцільність розширеного трактування терміну «третя особа» поза межами позовної форми захисту прав, з огляду на нормативну логіку та системність цивільного процесуального права.

На основі проведеного аналізу чинного законодавства, судової практики Верховного Суду та доктринальних підходів, робиться висновок про необхідність збереження чіткого розмежування процесуальних ролей учасників справи та вдосконалення правового регулювання інституту третіх осіб із урахуванням сучасних викликів цивільного судочинства. Вбачається необхідність забезпечення балансу між стабільністю процесуальної форми й гнучкістю у відповідь на потреби практики та судової реальності.

Ключові слова: третя особа; цивільне судочинство; Цивільний процесуальний кодекс України; учасники справи; позовне провадження; самостійні вимоги; процесуальні права; процесуальний інтерес; судова практика; правова природа; змагальність; доктрина; суд; захист прав.

Rishko Y.P., Zaborovskyy V.V. The institute of third parties in civil procedure in Ukraine: theoretical and legal analysis and problems of law enforcement.

It is indicated that the study of the institution of third parties in the civil process of Ukraine is relevant in view of their significant role in ensuring a comprehensive, complete and objective consideration of the case, which is a necessary prerequisite for the adoption of a lawful and justified judicial decision. Issues of civil proceedings, in particular the determination of the procedural status of its participants, have repeatedly become the subject of our scientific research. The involvement of third parties in the civil process ensures compliance with the principles of adversarial, dispositive and publicity, guarantees consideration of the interests of all participants in the case, and also makes it impossible to re-trial in the future. That is why the article is aimed at a comprehensive study of the institution of third parties in the civil process of Ukraine as an important element of ensuring the efficiency of the judicial process, procedural balance and the implementation of the principle of adversarial.

Particular attention is given to distinguishing third parties with independent claims from those without such claims, substantiating the grounds for their participation in a case, analyzing their role as subjects of evidence and bearers of procedural interest, as well as identifying problematic aspects of involving third parties in different types of proceedings. Additionally, the article considers important aspects of the legal positions of the Supreme Court on various issues related to the institute of third parties.

Within the framework of the study, it is argued that the institute of third parties represents a specific procedural mechanism with a clearly defined scope of application – namely, adversarial proceedings – and cannot be mechanically transferred to other types or stages of civil proceedings, such as order-based, separate, or enforcement proceedings. The author substantiates the inadvisability of broadly interpreting the term “third party” beyond the limits of the adversarial form of rights protection, considering the normative logic and systematic nature of civil procedural law.

Based on the analysis of current legislation, the case law of the Supreme Court, and doctrinal approaches, the conclusion is drawn regarding the necessity to preserve a clear delineation of the procedural roles of case participants and to improve the legal regulation of the institute of third parties, taking into account the modern challenges of civil justice. There is a recognized need to ensure a balance between the stability of procedural form and flexibility in response to the needs of legal practice and judicial reality.

Key words: third party; civil proceedings; Civil Procedure Code of Ukraine; parties to the case; adversarial proceedings; independent claims; procedural rights; procedural interest; judicial practice; legal nature; adversarial principle; doctrine; court; protection of rights.

Актуальність теми. Актуальність дослідження інституту третіх осіб у цивільному процесі України зумовлена важливою роллю, яку вони відіграють у досягненні головної мети судочинства – всебічного, повного та об’єктивного розгляду справи з ухваленням законного й обґрунтованого судового рішення. Взагалі проблеми цивільного судочинства, зокрема, щодо визначення процесуального статусу учасників даного судочинства були неодноразово предметом нашої наукової розвідки [1-4]. Участь третіх осіб у цивільному процесі сприяє реалізації принципів змагальності, диспозитивності, гласності, а також забезпечує баланс інтересів усіх сторін та запобігає можливості повторного розгляду справ у майбутньому. За умов реформування судової системи та наближення вітчизняного процесуального законодавства до європейських стандартів особливої уваги потребують питання, пов’язані з правовим статусом третіх осіб, їхньою процесуальною самостійністю, межами участі в справі та впливом на хід і результати судового провадження.

Окрему актуальність становить дослідження процесуального статусу третіх осіб, який визначає обсяг їхніх прав та обов’язків, а також умови набуття ними такого статусу учасника процесу. Наявні прогалини й суперечності в законодавстві, зокрема щодо чіткого визначення підстав участі третіх осіб, зумовлюють труднощі в правозастосуванні. Крім того, відсутність усталеної судової практики та однозначного розуміння окремих положень Цивільного процесуального кодексу України призводять до неоднозначного тлумачення та застосування норм, що ускладнює захист процесуальних прав учасників судочинства. Саме тому комплексне дослідження інституту третіх осіб є необхідним як у теоретичному, так і в практичному аспектах для вдосконалення процесуальних механізмів і забезпечення справедливого правосуддя.

Аналіз наукових публікацій. Окремі аспекти інституту третіх осіб у цивільному процесі України стали предметом наукового дослідження багатьох вчених. З-поміж інших вагомий внесок

в аналіз цього питання завдяки своїм напрацюванням зробили С.С. Бичкова, О.В. Бобровник, М.В. Божко, І.А. Коваленко, Р.Я. Лемик, В.А. Лисенко, Ю. Сульженко, В.В. Хміль, Ю.Ю. Цал-Цалко, Ю.С. Червоний, М.Й. Штефан де зазначені науковці розкрили важливі аспекти процесуального статусу третіх осіб та їхньої правової природи, а також проблемні питання, що виникають під час розгляду цивільних справ.

Мета статті полягає в усебічному дослідженні інституту третіх осіб у цивільному процесі України, зокрема в аналізі їхнього правового статусу, класифікації процесуальних прав і обов'язків, а також умов та підстав участі в справі, задля виявлення проблемних аспектів правозастосування та формулювання пропозицій щодо вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства.

Основними **завданнями** автори ставлять перед собою: охарактеризувати правову природу інституту третіх осіб у цивільному процесі України; визначити види третіх осіб та критерії їх класифікації; проаналізувати особливості процесуального статусу третіх осіб залежно від форми їхньої участі в справі; дослідити порядок та підстави залучення третіх осіб до цивільного процесу; виявити прогалини та колізії в чинному законодавстві; оцінити наявну судову практику щодо застосування положень про участь третіх осіб; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання інституту третіх осіб у цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. У цивільному процесі інститут третіх осіб існує протягом тривалого часу, однак чинний Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) не містить визначення, яке б розривало дефініцію поняття «треті особи». Теорія цивільного процесуального права розуміє третіх осіб як осіб, що беруть участь у справі та вступають (або залучаються) до вже відкритої в судовому процесі справи для захисту своїх прав або охоронюваних законом інтересів, які можуть збігатися або не збігатися з інтересами первинних сторін. Термін «треті» характеризує умовний характер, тобто передбачає, що «першою» стороною виступає сторона позивача, а «другою» – сторона відповідача [5, с. 44]. З таким обґрунтуванням погоджуються інші науковці та вказують, що словосполучення «третя особа» взято не тому, що така особа є зайвою в «чужому» спорі, але тому, що спір відбувається між двома сторонами, вона ж є додатковою або зовнішньою стороною, яка вступає в цей спір [6, с. 28]. Треті особи наділені власним інтересом, адже в іншому разі вони були б співучасниками однієї зі сторін [7, с. 75, 76].

Більшість науковців, досліджуючи сутність інституту третіх осіб, вважає, що вимоги третьої особи можуть бути спрямовані на той самий предмет спору, але повинні ґрунтуватися на власному праві третьої особи. Ідентичність вимог позивача та третьої особи не можна вважати співучастю, якщо третя особа заявляє вимогу на власний розсуд і не підтримує позов як такий. Відтак треті особи не є ініціаторами процесу, адже вони лише вступають у вже розпочату справу. Треті особи є активними учасниками доказової діяльності та суб'єктами доказування у справі. Разом із тим вони діють самостійно, незалежно від сторін. Треті особи є учасниками справи, тому вони мають юридичну зацікавленість у справі та наділені законом доволі широким колом прав, у тому числі правом оскарження судових рішень незалежно від сторін [5, с. 44].

ЦПК України розрізняє третіх осіб із самостійними вимогами та третіх осіб без самостійних вимог. Так, відповідно до ч.1 ст.52 ЦПК України треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити в справу до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження. Для вступу в справу треті особи із самостійними вимогами повинні подати позов до однієї або декількох сторін. Ч.3 ст.52 ЦПК України вказує на основну особливість третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору: вони користуються всіма правами та несуть усі обов'язки позивача. Крім того, необхідно зауважити, що відповідно до ч. 4 ст. 52 ЦПК України після вступу в справу третьої особи, яка заявила самостійні вимоги щодо предмета спору, справа за клопотанням учасника справи розглядається спочатку [8]. В цьому контексті звертаємо увагу на позицію Ю.Ю. Цал-Цалка, яка вказує, що треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, вирізняються насамперед тим, що мають високий ступінь заінтересованості, особистий інтерес і є учасниками спірного матеріального права. Вони є імовірними суб'єктами спірного матеріального правовідношення, які вступають у вже виниклий між позивачем і відповідачем процес для захисту самостійних прав стосовно предмета спору. Відтак, якщо буде задоволено позов третьої особи з самостійними вимогами, це унеможливить задоволення вимог позивача щодо того самого предмета спору. Крім того, на ухвалу суду про залучення або відмову

в залученні третьої особи в процес не може бути подано апеляційної скарги. Проте третя особа з самостійними вимогами, яка не вступила в справу, не позбавляється права на пред'явлення самостійного позову окремо [9, с. 165].

Стосовно третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, то вони вступають у справу, якщо рішення може вплинути на їхні права чи обов'язки щодо однієї зі сторін. Також їх може бути залучено до участі в справі за заявою учасників справи. Ч. 3 ст. 53 ЦПК України вказує, що суд, установивши можливість впливу рішення на права та обов'язки осіб, які не є сторонами в справі, залучає таких осіб до участі в справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Ч. 4 та ч. 5 ст. 53 ЦПК України наголошують, що в заявах про залучення та в заявах третіх осіб про вступ в обов'язковому порядку зазначається, на яких підставах третіх осіб належить залучити до участі в справі, а в ухвалі про залучення третіх осіб суд має зазначити, на які права чи обов'язки такої особи та яким чином може вплинути рішення суду [8]. Статус третіх осіб без самостійних вимог характеризується тим, що вони не є суб'єктами спірного правовідношення, а відтак між ними та сторонами не виникають матеріально-правові відносини. У такому разі підставою для участі в справі є лише певна юридична заінтересованість, яка полягає в тому, що рішення суду може вплинути на права та обов'язки такої третьої особи [9, с. 166].

За своєю правовою природою треті особи є учасниками справи лише в позовному провадженні. Інститут третіх осіб не притаманний для наказного та окремого проваджень. На противагу цьому в юридичній літературі третіми особами іноді вважають заінтересованих осіб у справах окремого провадження з огляду на вплив рішення суду на їхні права та обов'язки стосовно заявника. Деякі процесуалісти навіть зазначають про доцільність участі третіх осіб у наказному провадженні [10, с. 16]. До того ж, трапляється й твердження про захист прав та участь третіх осіб під час виконавчого провадження [11, с. 85]. Проте на думку більшості дослідників, такий підхід є неприйнятним, адже цивільне процесуальне законодавство встановлює чіткі законодавчі терміни щодо суб'єктів позовного, окремого і наказного проваджень, а також виконавчого провадження, визначає їхній процесуальний статус та доцільність участі кожного суб'єкта під час розгляду певної категорії цивільних справ у різних видах та на різних стадіях цивільного процесу [7, с. 76].

В контексті даного дослідження необхідно звернути увагу на те, що відповідно до ч. 4 ст. 294 ЦПК України справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб [8]. Крім того, закон визначає можливість розгляду справи за участю представника особи. Таким чином, участь третіх осіб у розгляді справ цього виду цивільного судочинства процесуальним законом не передбачена. Проте, якщо серед заінтересованих осіб з'являється особа, яка має власний інтерес щодо предмета справи, тобто стає «потенційною третьою особою» в цій справі, і виникає спір про право, який має вирішуватися в порядку позовного провадження, суд повинен залишити заяву без розгляду і роз'яснити заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах (ч. 6 ст. 294 ЦПК України). Третіх осіб так само не можна розцінювати як суб'єктів наказного провадження у зв'язку з тим, що вони за своєю сутністю можуть заявляти або не заявляти самостійних вимог щодо предмета спору. Як випливає зі ст. 161 ЦПК України, наказне провадження ґрунтується на безспірних вимогах, тобто має місце виключно за відсутності спору між сторонами. Коли ж відсутній спір, то немає змісту заявляти чи не заявляти вимоги щодо нього. Тобто, участь третіх осіб у наказному провадженні є недоцільною.

Що ж стосується стадії виконання судових рішень, згідно зі ст. 14 Закону України «Про виконавче провадження», треті особи не є учасниками виконавчого провадження, також вони не є особами, які залучаються до проведення виконавчих дій [12]. Із точки зору науковців треті особи не можуть бути суб'єктами звернення судових рішень до виконання, адже, по-перше, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, не належать до осіб, на користь яких може бути ухвалено рішення, а отже, не мають права вимагати видачі виконавчого листа. По-друге, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, у випадку задоволення їхнього позову під час виконавчого провадження набувають процесуального статусу сторони, а точніше – стягувача, тому вже не можуть називатися третіми особами [7, с. 76]. Виходячи з цього, слід стверджувати, що застосування терміну «треті особи» для позначення ним суб'єктів інших видів цивільного судочинства та стадій цивільного процесу є неприйнятним.

У своїй практичній діяльності правові дослідники вбачають найбільш проблемним питання процесуального статусу третіх осіб із самостійними вимогами. Різні точки зору узгоджуються

в тому, що третя особа, як і позивач, повинна мати право на пред'явлення позову та дотримати встановленого законом порядку його реалізації для того, щоб вступити в справу. Разом із тим на думку певної частини науковців проблема статусу третіх осіб із самостійними вимогами виникає через те, що на практиці трапляються часті випадки, коли відбувається залучення цього виду третіх осіб на підставі їхнього клопотання чи заяви [13, с. 69]. Така ситуація вважається неприпустимою, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 52 ЦПК України треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, подавши позов до однієї або декількох сторін. З припису закону логічно випливає, що з огляду на принцип диспозитивності вступ у справу третьої особи з самостійними вимогами «не може відбутися інакше, ніж згідно з її волею, за її власною ініціативою, а саме згідно з бажанням вплинути на зміст рішення суду і тим самим захистити свої права та інтереси» [13, с. 69].

Іншим проблемним моментом у правовій науці протягом тривалого часу було визначення підсудності позову третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. Між дослідниками побутувала думка, що підсудність такого позову автоматично визначається місцем розгляду початкового спору, в який втручається третя особа, проте в такому разі простежувався значний недолік, адже відсутність чіткої норми закону створювала невизначеність та неодноразово призводила до так само логічного висновку про те, що необхідним є застосування загальних правил визначення підсудності [13, с. 70]. Така проблема існувала до того моменту, поки не було проведено реформування цивільного процесуального законодавства, в результаті чого в редакції ЦПК України від 15 грудня 2017 року в ч. 6 ст. 30 ЦПК України було визначено, що зустрічний позов та позов третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, незалежно від їхньої підсудності пред'являються в суді за місцем розгляду первісного позову. Це правило не застосовується, коли відповідно до інших визначених у цій статті правил виключної підсудності такий позов має розглядатися іншим судом, ніж тим, що розглядає первісний позов.

Досліджуючи сутність процесуального статусу третіх осіб, заслуговує на увагу дослідження І.А. Коваленко та В.В. Хміль, які акцентують увагу на тому, що закон не забороняє кільком третім особам заявляти самостійні вимоги щодо предмета спору. «У випадку, якщо третя особа вступає в процес, де вже є третя особа з самостійними вимогами, позов пред'являється лише до сторін і не може бути пред'явлений до третьої особи, яка вступила в процес раніше». Крім цього, якщо до справи приєднується третя особа, що подає самостійні вимоги на той самий предмет спору, розгляд справи має розпочинатися саме з її позову. Суд не має права відмовити у розгляді цього позову чи надати перевагу первісному, оскільки закон не дозволяє суду обирати, з якого саме позову починати. Це процесуальне правило є обов'язковим, тому суд зобов'язаний спершу відкрити провадження саме за позовом третьої особи з самостійними вимогами. Науковці також вважають, що з етичних міркувань участь такої третьої особи розширила предмет доказування та ускладнила судовий розгляд [14, с. 500].

Цікавою позицією, на якій науковці роблять акцент, є тлумачення припису ЦПК України про те, що після вступу в справу третьої особи, яка заявила самостійні вимоги щодо предмета спору, справа за клопотанням учасника справи розглядається спочатку (ч. 4 ст. 52). Вони вказують, що законодавець не надає тлумачення словосполученню «розгляд цивільної справи спочатку», а відтак це викликає складнощі у судовій практиці [15, с. 101]. Інша наукова позиція зазначає, що, зважаючи на те, що третя особа з самостійними вимогами може вступити в цивільну справу до постановлення судом ухвали за результатами підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо цивільна справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, термін «розгляд цивільної справи спочатку» необхідно тлумачити як повернення до початку стадії підготовчого провадження, якщо справа розглядається за правилами загального позовного провадження. Разом із тим, якщо справа розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, варто вважати, що суду в контексті «розгляду справи спочатку» необхідно поновити процесуальні строки, передбачені ч. 3 ст. 278 ЦПК України, зокрема строк для подання третьою особою пояснень щодо позову, а також відзиву [16, с. 145, 146].

Слушним є і твердження науковців, що поряд із загальним цивільним процесуальним статусом третьої особи з самостійними вимогами вона також наділена спеціальним цивільним процесуальним статусом. Тут варто погодитися з позицією про те, що особливістю змісту спеціального

цивільного процесуального правового статусу третьої особи з самостійними вимогами є його визначення в ЦПК України відсильними правовими нормами [17, с. 246]. Як от, у ч. 3 ст. 52 ЦПК України визначено, що треті особи, що заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, користуються всіма правами і несуть усі обов'язки позивача. Проте цей законодавчий припис не може свідчити про те, що треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, мають у цивільному процесі процесуальний статус позивача. Наведену правову норму необхідно розуміти в тому змісті, що треті особи з самостійними вимогами наділяються спеціальними цивільними процесуальними правами та обов'язками, які мають певні особливості їхнього здійснення і виконання [18, с. 246].

Спеціальний процесуальний статус третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, формують наступні складові. По-перше, право відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог) на будь-якій стадії провадження у справі (п. 1 ч. 2 ст. 49 ЦПК України). Відмова від позову розуміється як одностороннє волевиявлення третьої особи, що тягне за собою припинення процесуальних відносин [19, с. 1169; 20, 114]. У цьому контексті деякі процесуалісти вважають, що «у випадку відмови третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, від позову, поряд із ухвалою про закриття провадження у справі, суд має постановити ще одну ухвалу – про роз'єднання у самостійні провадження, поєднаних в одному провадженні вимог позивача та третьої особи [16, с. 155]. Тобто, відмова третьої особи від позову не може слугувати підставою для закриття провадження у справі між позивачем і відповідачем, але провадження щодо третьої особи повинно бути закрите. Саме тому суду необхідно роз'єднати одне провадження в два самостійні. По-друге, право збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження (п. 2 ч. 2 ст. 49 ЦПК України) [8]. Це означає, що третя особа має право «збільшити або зменшити кількісні показники за своєю позовною вимогою, яка має майновий характер» [16, с. 156]. По-третє, право змінити предмет або підстави позову до закінчення підготовчого засідання шляхом подання письмової заяви. У справі, що розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, зміна предмета або підстав позову допускається не пізніше ніж за п'ять днів до початку першого судового засідання у справі (ч. 3 ст. 49 ЦПК України) [8]. Зміна предмета позову третьої особи з самостійними вимогами означає «зміну вимоги, з якою позивач звернувся до відповідача, а зміна підстав позову – це зміна обставин, на яких ґрунтується вимога третьої особи» [17, с. 149]. По-четверте, право примиритися, в тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу (ч. 7 ст. 49 ЦПК України) [8]. Знову ж таки, в разі укладення третьою особою з самостійними вимогами мирової угоди з однією або обома сторонами цивільної справи суду необхідно роз'єднати у самостійні провадження вимоги позивача та третьої особи. До того ж провадження за вимогами третьої особи слід закрити у зв'язку з укладенням мирової угоди, а провадження, відкрите за позовом первісного позивача, – продовжити [16, с. 157].

Задля того, щоб повною мірою розкрити поставлені завдання, вважаємо доцільним також звернути увагу на деякі правові позиції Верховного Суду в контексті особливостей інституту третіх осіб у цивільному процесі.

Перш за все, Верховний Суд, торкаючись процесуального статусу третіх осіб стверджує, що закрити провадження у справі щодо третьої особи, яка є лише учасником, а не стороною в цивільному процесі, неможливо з жодних підстав, визначених статтею 255 ЦПК України, в тому числі у зв'язку з ліквідацією юридичної особи, яку було залучено як третю особу (постанова ККС від 18 серпня 2021 року в справі № 572/3632/15-ц) [21]. Це підкреслює, що участь третіх осіб у справі має виключно допоміжний характер, а їхній статус не передбачає наслідків, подібних до припинення провадження щодо сторін (позивача й відповідача).

Виходячи з вищевизначеної позиції, логічним є той факт, що неправильне визначення процесуального статусу особи може призвести до порушення принципу змагальності та обмеження процесуальних прав. Наприклад, в одній із позицій Верховний Суд зазначає, що позовні вимоги батька малолітньої дитини про визнання протиправним і скасування розпорядження органу опіки та піклування щодо визначення часу для спілкування та участі у вихованні дитини стосуються спору між батьками щодо виховання дитини, тому мати дитини повинна брати участь у цій справі як відповідач, а не як третя особа (постанова ККС від 14 вересня 2022 року в справі № 530/487/20) [24]. Інакше кажучи, у спорах між батьками щодо виховання дитини, особа, яка фактично є дру-

гою стороною спору (в наведеному випадку мати), не може брати участі в справі як третя особа. Її має бути залучено саме як відповідачку, адже спір стосується її прав та обов'язків. Це рішення акцентує увагу на необхідності чіткого розмежування статусів учасників справи залежно від суті спірних правовідносин.

Подібну логіку Верховний Суд застосував і у випадках, коли на особу можуть вплинути наслідки розгляду справи, однак вона не є стороною. Так, якщо службова особа поширює інформацію від імені юридичної особи в межах виконання посадових обов'язків, відповідачем у справі є юридична особа. Водночас, враховуючи можливий вплив рішення на особисті права службовця, її слід залучити до участі у справі як третю особу. Цей логічний зв'язок продемонстровано в Постанові ВП ВС від 03 квітня 2019 року в справі № 750/2052/16-ц, де Верховний Суд наголошує, що відповідачем у випадку поширення інформації, яку подає посадова чи службова особа при виконанні своїх посадових (службових) обов'язків, зокрема під час прес-конференції щодо діяльності окремої виробничої установи (її результатів) в якій вона працює, є саме ця юридична особа. Враховуючи, що розгляд справи може вплинути на права та обов'язки цієї фізичної особи, остання може бути залучена до участі у справі як третя особа [25].

Разом із тим третя особа не позбавлена активної процесуальної ролі у справі. Зокрема, Верховний Суд зауважив, що третя особа в справі має право оскаржити заочне рішення суду безпосередньо до апеляційного суду (постанова КЦС від 07 вересня 2022 року в справі № 294/1347/17) [26]. Це ще раз підтверджує важливість участі третьої особи в процесі та необхідність забезпечення процесуальних гарантій навіть для неосновних учасників.

Зрештою, в певних категоріях справ, до прикладу, пов'язаних із арештом майна та його реалізацією, Верховний Суд конкретизує, кого саме має бути залучено як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог. Позицію викладено наступним чином: відповідачами у справі про зняття арешту з майна є боржник, особа, в інтересах якої накладено арешт на майно, а в окремих випадках – особа, якій передано майно, якщо воно було реалізоване. Як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, має бути залучено відповідний орган державної виконавчої служби, а також відповідний орган доходів і зборів, банк та іншу фінансову установу, які у випадках, передбачених законом, виконують судові рішення (Постанова КЦС від 02 лютого 2022 року в справі № 607/3269/21) [27]. У такий спосіб суд забезпечує повноту розгляду справи і запобігає ухваленню рішень, які могли б порушити права осіб, котрі формально не є сторонами спору, але здійснюють функції, пов'язані з його виконанням.

Можна провести паралель між цивільним і господарським судочинством, посилаючись на позицію Касаційного господарського суду про те, що позовні вимоги третьої особи, яка подала позов відповідно до ст. 50 ГПК України, можуть бути допущені судом до розгляду в процесі, що вже розпочався, у випадку, коли таку самостійну вимогу заявлено саме щодо предмета спору, який уже виник між сторонами. Вимога, спрямована на те, що існує поза предметом спору, або ж спрямована до третіх осіб, не може бути розглянута судом як вимога третьої особи в розумінні положень зазначеної статті. Тобто, згідно з чинним ГПК України треті особи не наділені процесуальним правом самостійно ініціювати зустрічний позов (Постанова КГС від 15 лютого 2019 року в справі № 916/767/18) [26].

В одній із правових позицій Велика Палата Верховного Суду порівнює приписи ЦПК України і ГПК України та наголошує на правилах участі в процесі, зокрема й третіх осіб. Так, ВП вказує на пункт 3 частини першої статті 255 ЦПК України, згідно з яким суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами. Аналогічним ВП визначає пункт 3 частини першої статті 231 ГПК України та вважає, що ця підстава для закриття провадження у справі спрямована на усунення випадків повторного вирішення судом тотожного спору, який уже розглянуто і остаточно вирішено по суті, оскільки після набрання рішенням суду законної сили сторони та треті особи із самостійними вимогами, а також їхні правонаступники не можуть знову заявляти в суді ту саму позовну вимогу з тих самих підстав. Неможливість повторного розгляду справи за наявності рішення суду, що набрало законної сили, постановленого між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, ґрунтується на правових наслідках дії законної сили судового рішення (постанова ВП ВС від 13 листопада 2024 року в справі № 186/871/14-ц) [27].

Зважаючи на розглянуті проблеми, які виникають щодо участі в процесі третіх осіб, вважаю доцільним запропонувати такі напрями вдосконалення правового регулювання інституту третіх осіб у цивільному процесі України:

- чітке нормативне розмежування видів третіх осіб (доцільно уточнити законодавчі критерії відмежування третіх осіб із самостійними вимогами від тих, що не заявляють таких вимог, щоб уникнути правової невизначеності та забезпечити однакову судову практику);
- уточнення процесуального статусу третіх осіб у різних видах провадження (на законодавчому рівні слід закріпити, що інститут третіх осіб застосовується виключно в позовному провадженні, з виключенням його механічного перенесення на наказне, окреме або виконавче провадження);
- посилення гарантій реалізації процесуальних прав третіх осіб (варто удосконалити положення ЦПК України щодо обсягу процесуальних прав третіх осіб, особливо в частині права на доказування, подання заяв і заперечень, участі в судових засіданнях та оскарження судових рішень);
- уніфікація судової практики (необхідно на рівні Верховного Суду сформулювати узагальнюючі правові позиції стосовно участі третіх осіб у цивільному процесі, що сприятиме однаковому застосуванню правових норм судами нижчих інстанцій);
- гнучке реагування на реальні потреби (законодавець повинен передбачити можливість адаптації процесуальних норм щодо третіх осіб відповідно до сучасних викликів судової практики, не порушуючи при цьому принципів процесуальної стабільності та змагальності).

Висновки. Підбиваючи підсумки, можна висловити наступне. Інститут третіх осіб у цивільному процесі України становить важливу складову забезпечення основоположних засад судочинства, зокрема принципів змагальності, процесуальної рівності учасників справи та ефективного захисту їхніх прав і законних інтересів. У вітчизняному законодавстві, попри відсутність нормативного визначення поняття «третя особа», це явище набуло сталого доктринального осмислення як участі у справі суб'єкта, що не є стороною, проте виявляє заінтересованість у результатах розгляду спору. Такий суб'єкт може реалізовувати свої інтереси як шляхом подання самостійних вимог, так і через сприяння стороні у представленні її позиції.

На рівні позитивного права ЦПК України проводить поділ третіх осіб на тих, що заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, та тих, що таких вимог не заявляють. Особливість перших полягає в тому, що вони фактично виступають у ролі позивача, який вступає в процес на пізнішому етапі, а відтак вимагають аналогічного процесуального режиму захисту. Дослідження засвідчило, що участь третіх осіб органічно вписується виключно в модель позовного провадження, оскільки саме ця форма судового розгляду передбачає диспозитивність, спірність правовідносин та наявність протилежних інтересів сторін. В інших видах проваджень – наказному, окремому, а також на стадії виконавчого провадження – участь третіх осіб суперечить власне логіці процедур та їхньому функціональному призначенню.

Практика Верховного Суду підтверджує важливість чіткого розмежування видів третіх осіб, визначення меж їхньої участі в процесі та необхідності забезпечення ефективної реалізації їхніх прав, що додатково підкреслює роль цього інституту у функціонуванні правосуддя в контексті верховенства права.

Водночас виявлені в процесі аналізу теоретичні та практичні проблеми свідчать про потребу вдосконалення нормативного регулювання інституту третіх осіб. Доцільним вбачається: законодавче визначення поняття «третя особа», що дозволить уніфікувати тлумачення й уникнути правової невизначеності; уточнення та систематизація критеріїв для розмежування видів третіх осіб з урахуванням їхнього процесуального інтересу, характеру правовідносин та впливу рішення на їхні права; уніфікація судової практики через видання роз'яснень і правових позицій із питань, пов'язаних із участю третіх осіб; оперативне реагування законодавця на нові виклики цивільного процесу, що виникають у результаті судової практики, європейських правових стандартів або соціальних трансформацій.

Таким чином, ефективне функціонування інституту третіх осіб можливе лише за умови доктринально та законодавчо обґрунтованого підходу до його регламентації, орієнтованого на баланс інтересів сторін, процесуальну справедливість і правову визначеність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний процес: підручник / За заг. ред. В.В. Заборовського, С.Б. Булеци, В.Г. Фазикоша, В.П. Феннича. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 932 с.

2. Бисага Ю.М., Заборовський В.В. Процесуальне становище експерта та спеціаліста як учасників цивільного процесу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 1. С. 31–36. URL: <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2021/02/8.pdf> <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.01>.
3. Заборовський В.В. Правова природа процесуальної та непроцесуальної форми діяльності адвоката щодо надання правової допомоги. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 362–366. URL: http://par.in.ua/1_2016/109.pdf.
4. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката у цивільному судочинстві в контексті змін до процесуальних кодексів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 383–386. URL: http://par.in.ua/6_2017/115.pdf.
5. Цивільний процес. Навчальний посібник / За загальною редакцією К.В. Гусарова. Харків: Оберіг, 2022. 229 с.
6. Заворотько П.П., Штефан М.Й. Особи, які беруть участь у справі позовного провадження. Київ: Видавництво Київського університету, 1967. 108 с.
7. Бичкова С. С. Треті особи у цивільному процесі України: поняття, ознаки і види. *Приватне право і підприємництво*. 2010. Вип. 9. С. 75–78. URL: <http://www.ppp-journal.kiev.ua/archive/2010/9/23.pdf>.
8. Цивільний процесуальний кодекс України: від 18.03.2004р. *Відомості Верховної Ради України* 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6427>.
9. Цал-Цалко Ю.Ю. Особливості інституту третіх осіб у цивільному процесі. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 163–169. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2016_21_29.
10. Бобровник О.В. Треті особи в цивільному процесі: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2009. 21 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/aref/20100324002643>.
11. Сульженко Ю. Захист прав та охоронюваних законом інтересів третіх осіб у цивільному процесі. *Право України*. 2005. № 3. С. 80–85.
12. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. Ст. 542. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
13. Лисенко В.А. Вступ та участь у цивільному процесі третіх осіб, що заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору: практичні проблеми та шляхи їх розв'язання. *Право і суспільство*. 2017. № 5, Частина 2. С. 68–74. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ffc5cca2-1281-4dbc-a56f-5ac696f890c1/content>.
14. Коваленко І.А., Хміль В.В. Види, ознаки та участь третіх осіб в цивільному процесі. *Results of modern scientific research and development: proceedings of XI International scientific and practical conference, Madrid, Spain, 16–18 January 2022*. Barca Academy Publishing, Madrid, Spain, 2022. Р. 497–501. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/19435>.
15. Червоний Ю.С., Волосатий Г.С., Єрмолаєва В.О. та ін. Цивільний процес України: підруч. / за ред. Ю.С. Червоного. Київ: Істина, 2007. 392 с.
16. Божко М.В. Треті особи в цивільному процесі України: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». ДВНЗ «Національна академія внутрішніх справ». Київ, 2024. 211 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/items/3e8f9c93-9c0c-42d3-a844-893fab01933c>.
17. Божко М. В. Щодо поняття третіх осіб як учасників цивільних справ позовного провадження у цивільному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2023. Т. 1. Вип. 78. С. 147–151. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.23>.
18. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2011. 519 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/Bychkova_36.pdf.
19. Лемик Р. Я. Право третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, на відмову від позову в цивільному судочинстві. *Наукові перспективи*. 2024. № 2(44). С. 1166–1167. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-2\(44\)-1166-1176](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-2(44)-1166-1176).
20. Лемик Р. Я. Підстави залучення третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору, до участі у справі. *Наукові перспективи*. 2024. № 2 (30). С. 111–122. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2\(30\)-111-122](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2(30)-111-122).
21. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 18 серпня 2021 року в справі № 572/3632/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99088324>.

22. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 вересня 2022 року в справі № 530/487/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106390469>.
23. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 квітня 2019 року в справі № 750/2052/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81203012>.
24. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 07 вересня 2022 року в справі № 294/1347/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106191098>.
25. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 02 лютого 2022 року в справі № 607/3269/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103056491>.
26. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 15 лютого 2019 року в справі № 916/767/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79972328>.
27. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 листопада 2024 року в справі № 186/871/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123410904>.